

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМАНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
ЗА ПЕРІОД 2010-2016 РОКІВANALYSIS OF TRENDS IN THE SHADOW ECONOMY OF UKRAINE
FOR THE PERIOD 2010-2016

У статті надано уточнене визначення поняття «тіньової економіки». Досліджено основні методи розрахунку рівня тіньового сектору економіки. Проведено оцінку сучасного стану тіннізації економіки України. Проаналізовано динаміку тіннізаційних процесів за період 2010-2016 рр. У статті показано місце України у міжнародних рейтингах за різними показниками, зокрема такими: Індекс економічної свободи, Індекс сприяння корупції, Легкість ведення бізнесу (Doing Business), Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс тіньової економіки. Проаналізувавши сучасний стан економіки, було виділено найістотніші чинники, що спричиняють поширення тіннізаційних процесів. Із урахуванням сучасного стану обґрунтовано необхідність пошуку шляхів детінізації економіки України.

Ключові слова: тіньова економіка, інтегральний показник рівня тіннізації, Індекс економічної свободи, Індекс сприяння корупції, Doing Business, Індекс глобальної конкурентоспроможності, Індекс тіньової економіки.

В статье дано уточненное определение понятия «теневой экономики». Исследованы основные методы расчета уровня теневого сектора экономики. Проведена оценка современного состояния тенезации экономики Украины. Проанализирована динамика тенезационных процессов за период 2010-2016 гг. В статье показано место Украины в международных рейтингах по различным показателям, в частности: Индекс экономической свободы, Индекс восприятия коррупции, Легкость ведения

бизнеса (Doing Business), Индекс глобальной конкурентоспособности, Индекс теневой экономики. Проанализирован современное состояние экономики, были выделены наиболее существенные факторы, вызывающие распространение тенезационных процессов. С учетом современного состояния обоснована необходимость поиска путей детенезации экономики Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, интегральный показатель уровня тенезации, Индекс экономической свободы, Индекс содействия коррупции, Doing Business, Индекс глобальной конкурентоспособности, Индекс теневой экономики.

The article clarified the definition of «shadow economy». Investigated basic methods of calculating the level of shadow economy. Evaluated the modern state of the shadowing of the Ukrainian economy. The dynamics of shadowing processes for the period 2010-2016. The article shows the place of Ukraine in international rankings on various indicators, in particular: the Index of economic freedom, the Index of the perception of corruption, Doing business, Global competitiveness Index, Index of the shadow economy. Analyzing the current state of the economy identified the most significant factors causing the spread of shadowing processes. Given the current state was described the necessity of finding ways of unshadowing of economy of Ukraine.

Key words: shadow economy, an integrated indicator of the level of shadowing, the Index of economic freedom, the Index of the perception of corruption, Doing Business, Global competitiveness Index, Index of the shadow economy.

УДК 334.711:005 (477)

Гетало А.Ф.

студентка

Запорізький національний університет

Вишняков В.М.

к.е.н., професор

Запорізький національний університет

Постановка проблеми. Тіньовий сектор істотно впливає на всі аспекти економічної та інвестиційної діяльності, соціальні процеси, які відбуваються в суспільстві. Без достовірної та повної оцінки розмірів тіньової економіки неможливо здійснювати ефективну державну економічну політику й прогнозувати розвиток економіки країни, тому вимір тіньової економіки є однією з пріоритетних завдань, які стоять перед урядом будь-якої країни. Проаналізувавши сучасний стан тіннізації економіки та розглянувши кон'юнктуру основних чинників, що спричиняють посилення відходу економіки у тінь, можна розробляти заходи із детінізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти дослідження тіньового сектору економіки та пошуків методик для детінізації відображені у працях світових вче-

них, таких як: Д. Блейдс, Г. Гроссман, К. Керол, Д. Кассел, Т. Корягіна, Л. Косалс, Ю. Латов, К. Маккаффі, Б. Свенсон, К. Харт, Е. де Сото, Д. Енсте, Ф. Шнайдер та інші. Необхідно відмітити внесок О. Рибчак – у вивчення особливостей розвитку тіньової економіки в Україні [1], М. Фоміної та ін. – у розуміння взаємозв'язку між тіньовою економікою та корупцією, особливостей їх розвитку, практики зарубіжних країн в запобіганні цим явищам [2], Є. Самойленка – у вивчення структури та впливу тіньової економіки на економічний розвиток держави [3].

Постановка завдання. Цілі статті полягають у дослідженні методів оцінки рівня тіннізації, у проведенні аналізу сучасних тенденцій тіннізації економіки України та оцінці чинників тіннізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У вітчизняній та зарубіжній літературі на даний час відсутнє єдине, загальноприйняте визначення поняття «тіньової економіки». Дослідивши основні підходи до визначення даного поняття, можна узагальнити, що тіньова економіка – це незаконна діяльність, спрямована на отримання нелегальних прибутків або одержання недекларованих доходів від законної економічної діяльності, що не підлягає контролю з боку державних органів та не враховується офіційною статистикою.

Проблема визначення розмірів тіньової економіки виникла одночасно з виникненням самого цього поняття. Однак аж до сьогодні не з'явилось єдиної методики оцінювання розмірів тіньової економіки, яка б абсолютно точно визначала частку тіньової економіки у ВВП країни й застосовувалась у всіх країнах світу.

За основними показниками соціально-економічного розвитку Україна значно відстає не лише від країн Східної Європи, а й займає з більшості показників останнє місце серед країн СНД. Зрозуміло, що навіть повільне зростання не виправить ситуацію. Значне покращення життя можливе лише за умов кардинальних змін, перш за все, створення комфортних умов для ведення підприємницької діяльності та притоку грошових та підприємницьких капіталів у нашу країну. Проте капітал спрямовується лише туди, де для нього створено комфортні умови: стабільність, прозорість, передбачуваність, мінімальне оподаткування та отримання необхідних дозволів. Такі сприятливі умови можна створити лише паралельно зі зменшенням тіньового сектору економіки.

Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15% до 18% ВВП. Варто зазначити, що ці дані значно відрізняються від даних інших служб та науковців.

Міністерство економічного розвитку та торгівлі України щороку розраховує інтегральний показник частки тіньового сектору у національній економіці. Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг» полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання.

Електричний метод полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Існує наступне припущення – приріст внутрішнього споживання електроенергії пови-

нен відповідати приросту реального ВВП. Якщо відбувається перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці.

Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів протягом аналізованого періоду.

Фінансовий метод полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств в країні в цілому або у конкретній сфері економічної діяльності [4].

Упродовж I кварталу 2016 року, незважаючи на те, що економіка України знов пройшла стрес-тестування на стійкість до негативних змін (шоків), тенденція до скорочення рівня тіньової економіки, започаткована у другій половині 2015 року, збереглась.

Таблиця 1

Оцінка частки тіньового сектору економіки України, % ВВП

Рік	Інтегральний показник рівня тіньової економіки	Метод «витрати населення – роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Оцінка проф. Фрідріха Шнайдера
2010	38	44	37	30	30	41,1
2011	34	48	29	26	25	40,4
2012	34	46	29	24	27	40,0
2013	35	51	30	23	27	39,5
2014	43	58	38	33	35	46,5
2015	40	56	36	30	26	47,1
I кв. 2016 року	41	54	34	29	34	н/д

За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2016 року рівень тіньової економіки склав 41% від офіційного ВВП, що на 5 в.п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року.

Усі чотири методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно з I кварталом 2015 року.

Зокрема:

– за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 13 в.п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП);

– монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 6 в.п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП);

– електричний метод зафіксував зменшення рівня тіньової економіки на 3 в.п. (до 34%);

– за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» рівень тіньової економіки зменшився на 2 в.п. (до 54%) [5].

Найвищі показники належать професору Лінцського університету Фрідріху Шнайдеру, який є одним з найбільш авторитетних в світі експертів з тіньової економіки. За його розрахунками показник тіньового сектору в економіці з 1999 по 2015 коливався в інтервалі 39,5-49,2%. Він розраховував розміри тіньових економік в 162-х країнах світу. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях [6].

Поширення тіньової економіки негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління, управління національною економікою.

Стан тіньової економіки характеризують ряд світових рейтингів, в яких Україні посідає одні з найгірших місць.

Аналіз Індексу економічних свобод-2016 засвідчив, що одні з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні. Динаміка показників говорить про незадовільний стан інвестиційного клімату та рівня корупції, де Україні традиційно належать одні з найнижчих рейтингів у світі: 169

та 150 місця відповідно. Аналогічні показники за критерієм рівня корупції в Уганді, а за критерієм інвестиційного клімату – в Ефіопії.

Результати Індексу сприйняття корупції 2015 від Transparency International свідчать, що умови для ведення довгострокового бізнесу в Україні значно погіршилися. Основні причини – корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів. Згідно з дослідженням Transparency International 2015 року, рейтинг України за рівнем корумпованості дещо підвищився. Якщо у 2013 році країна посідала у рейтингу 144 місце, то у 2015 Україна посідає 130. Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) в Україні у 2015 році становить 27 балів із 100 можливих (100 – це найкраща оцінка), у порівнянні з 25 балами у 2013 році. Хоча наша країна і показала деякі покращення у даному рейтингу, ще є безліч недоліків у економіці, які уряду необхідно усунути. Все ж таки Україна займає не лідируючі і не середні місця у рейтингу серед інших досліджуваних 167 країн світу. Основними причинами такого стану визначаються монополізація бізнесу, неможливість його довгострокового планування та окупація державними корупціонерами [8].

У рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business-2016 Україна піднялася на 29 позицій по-рівняно з Doing Business-2014, опинившись на

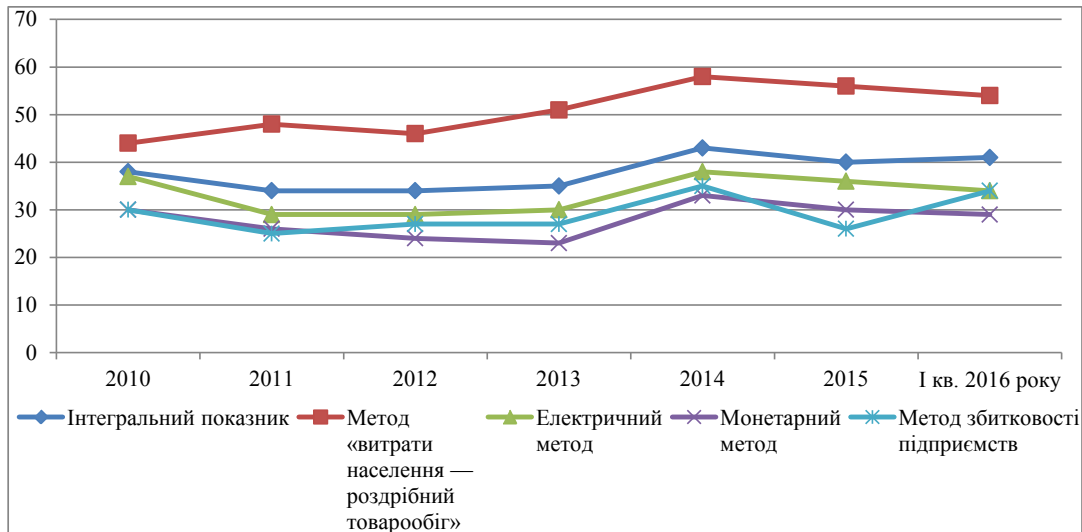

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Таблиця 2

Місце України у міжнародних рейтингах [7-11]

	Economic Freedom Index, 2016	Corruption Perceptions Index, 2015	Doing Business, 2016	World Competitiveness Report, 2015-2016	Shadow Economy Index, 1999-2007
Місце яке займає Україна	162 (з 166)	130 (з 167)	83 (з 189)	79 (з 140)	153 (162)
Джерело інформації	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

83-му місці. Загалом у порівнянні з 2015 роком Україна поліпшила свої показники за такими напрямками: реєстрація підприємств (на 40 пунктів); підключення до системи електропостачання (+1 пункт); реєстрація власності (+3 пункти).

Погіршення показників, на думку експертів Світового банку, відбулося в таких сферах як отримання дозволів на будівництво (-1 пункт), кредитування (-2 пункти), захист інвесторів (-1 пункт) і сплата податків (-1 пункт). За критеріями «Міжнародна торгівля», «Забезпечення виконання контрактів» та «Рішення про неспроможність» експерти змін не зафіксували та визначили, що Україна займає за цими показниками такі місця 109, 98 та 141 відповідно [9].

Україна покращила своє місце в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), піднявшись з 84 місця у 2013 році на 79 місце в 2016.

Найкращі позиції України зафіксовано в наступних секторальних індексах: вища освіта (34), розмір ринку (45-е місце), здоров'я та початкова освіта (45), інновації (54), ефективність ринку праці (56) та інфраструктура (69). Найгірші позиції зафіксовано в таких секторах: макроекономічне середовище (134-е місце), якість інституційної структури (130), розвиток фінансового ринку (121), ефективність товарного ринку (106) та умови ведення бізнесу (91).

Найбільш несприятливими факторами для ведення бізнесу виділено наступні (по мірі спадання значення): надійність банків, ефективність антимонопольної політики, регулювання фондових бірж, корупція, марнотратство державних коштів, захист дрібних акціонерів, інфляція, загроза тероризму, надійність поліцейської служби, захист прав власності, незалежність суддів [10].

Проаналізувавши сучасний стан тінізаційних процесів економіки України, можна виділити основні чинники, які їх спричиняють:

- триваюче скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору на тлі високої вартості залучення кредитних ресурсів (станом на кінець березня 2016 р. порівняно з даними на кінець березня 2015 р. кредити, надані корпоративному сектору, скоротилися на 9,6%);

- збереження значних інвестиційних ризиків (в умовах загострення політичної кризи та затримки з отриманням чергового траншу МВФ);

- збереження «можливостей» існування контрабандних операцій, що стали наслідками утворення територій, невідконтрольних владі у ході збройного конфлікту на території країни.

- неефективне державне регулювання економіки – відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення;

- неефективне адміністрування податків. Велике та несправедливе податкове навантаження, збільшення частки збиткових підприємств, низький рівень платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість податкового законодавства. Недоліком є також прогресивна ставка податку на доходи фізичних осіб, що спричиняє виведення доходів у більш сприятливе економічне середовище (в «офшори» або в «тінь»);

- стійкі корупційні зв'язки між представниками бізнесу та влади, що унеможливають прозорість ведення економічної діяльності на всіх рівнях;

- відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати.

- проблема доцільності державних закупівель. Державні закупівлі в Україні завжди мали дискримінаційний характер по відношенню до їх учасників, але із впровадженням проведення електронних закупівель через автономну систему електронних торгів «ProZorro», ситуація була значно покращена. Дана система утворена з метою створити прозору і ефективну систему державних закупівель, яка унеможливуватиме корупцію завдяки громадському контролю та розширенню кола постачальників;

- недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби зі злочинністю в економічній сфері, низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

Висновки з проведеного дослідження.

Поширення тіньової економіки негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління та управління національними економіками.

Високий рівень тінізації економіки України зумовлений несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу. До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать: суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази, недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства, неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, неефективне адміністрування податків, високий рівень злочинності, відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки у суб'єктів господарювання та громадян.

Хоча у 2015-2016 роках спостерігається тенденція зниження тіньового сектору, масштаби тінізації економічних відносин в Україні продовжують залишатися наближеними до їх критичного рівня, який за оцінками експертів дорівнює 40%. За таких умов важелі регулювання економіки втрачають дієвість, що загрожує результативності реалізації реформ.

Отже, для країни пріоритетним завданням є процес детінізації економіки, який набуде належ-

ної результативності лише у разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рибчак О.С. Тіньова економіка та особливості її розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.01 / О.С. Рибчак. – К.: КНЕУ, 2012. – 20, [1] с.
2. Фоміна М.В. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: [монографія] / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко; кер. авт. колективу і наук. ред. М.В. Фоміна. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – 333 с.
3. Самойленко Є.Г. Тіньова економіка: структура та вплив на економічну динаміку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.01 / Є.Г. Самойленко; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ, 2013. – 19 с.
4. Наказ Міністерства економіки від 18.02.2009 № 123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки».
5. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki>
6. Розмір і розвиток тіньової економіки України та шести інших країн сходу за період 1999 – 2015 рр. Шнайдер Ф. Г./ «Економіка розвитку», № 2 (78), [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu162_78/e162sch.pdf
7. Офіційний сайт Heritage Foundation [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>
8. Офіційний сайт Transparency international [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
9. Офіційний сайт World Bank [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
10. Офіційний сайт World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016>
11. Shadow Economies All over the World New

Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>

REFERENCES:

1. Rybchak O.S. Tinova ekonomika ta osoblyvosti yii rozvytku v Ukraini : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ek. nauk : spets. 08.00.01 / O.S. Rybchak. – K. : KNEU, 2012. – 20, [1] s.
2. Fomina M.V. Koruptsiia i tinova ekonomika: politekonomichniy aspekt : [monohrafiia] / M.V. Fomina, V.V. Prykhodko, M.H. Kapturenko; ker. avt. kolektyvu i nauk. red. M.V. Fomina. – Donetsk : DonNUET, 2012. – 333 s.
3. Samoilenko Ye.H. Tinova ekonomika: struktura ta vplyv na ekonomichnu dynamiku : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ek. nauk : spets. 08.00.01 / Ye.H. Samoilenko ; Nats. hirn. un-t. – Dnipropetrovsk, 2013. – 19 c.
4. Nakaz Ministerstva ekonomiky vid 18.02.2009 # 123 "Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky".
5. Ofitsiyni sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki>
6. Rozmir i rozvytok tinovoi ekonomiky Ukrainy ta shesty inshykh krain skhodu za period 1999 – 2015 rr. Shnaider F. H./ "Ekonomika rozvytku", # 2 (78), [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu162_78/e162sch.pdf
7. Ofitsiyni sait Heritage Foundation [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.heritage.org/index/>
8. Ofitsiyni sait Transparency international [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
9. Ofitsiyni sait World Bank [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
10. Ofitsiyni sait World Economic Forum [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016>
11. Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>